

A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM ELMÉLETÉNEK ÁTTEKINTÉSE ÉS ELEMZÉSE

---

1. A KÉRDÉSKÖR BEVEZETŐ MEGKÖZELÍTÉSE

A nemzetközi kereskedelem elmélete lényegében véve arra törekszik, hogy megmagyarázza a nemzetközi kereskedelemhez vezető okokat – arra törekszik, hogy megvilágítsa a külkereskedelmi impulzust. Ez a nemzetközi kereskedelem minden elméletének közös vonása. Eltérnek viszont egymástól a tekintetben, hogy miképpen magyarázzák az okokat, s hogy miben látják eredetét a külkereskedelmi impulzusnak.

A külkereskedelmi impulzus tárgyalását kezdjük *Adam Smith* külkereskedelmi elméletével, amelyet 1776-ban fogalmazott meg ismert *A nemzetek gazdasága jellegének és okainak vizsgálata*¹ című művében. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Adam Smith előtt senki sem foglalkozott a külkereskedelem problémáival. Ellenkezőleg, a gyakorlati külkereskedelem politikájával már a merkantilisták is rendkívül intenzíven foglalkoztak, közöttük e politika kiemelkedő szószólói: Joseph Child, Jean Bodin, Thomas Mun stb. A külkereskedelem merkantilista felfogása azonban nem ad magyarázatot a külkereskedelmi impulzus létrejöttére. A merkantilisták tevékeny kereskedelmi politikát igyekeztek folytatni, azaz az állami intervenciók módszereit igyekeztek meghatározni – az akkori félféudális rendszer keretei között –, a kivitel és behozatal szabályozását szorgalmazták, a protekcionista intézkedések egész sorát igyekeztek meghatározni a hazai termelés védelmében, vagyis a társadalom gazdagságának növelése és a külföldi országokkal folytatott kereskedelem pozitív mérlegének fenntartása céljából.

Ők egészen másként közeledtek a külkereskedelmi impulzus kérdésköréhez. Másfajta filozófia az, amely valójában egyáltalán nem is foglalkozott a külkereskedelmi impulzus kérdéseivel, hanem csak a kivitel növelésének

eszméjét tartotta szem előtt – nem a külkereskedelmi impulzus okait, hanem csak annak következményeit tanulmányozta.

Már a fejlett merkantilizmus ölén, a liberalizmus előretörése idején megszületett az igény a külkereskedelem kérdésének átfogóbb vizsgálatára, és pedig nem csupán az intervencionalista politika szempontjából, hanem az újszerű gondolkodásmóddal összhangban, amit a liberalizmus hozott magával, az országok közötti csere okainak vizsgálata szempontjából. Ezek a vizsgálatok Adam Smith nevéhez fűződnek, kutatásainak eredményeit pedig a már említett művében jelentette meg, amelyben elméleti magyarázatot adott a külkereskedelmi impulzus létrejövetelére, s ezt később úgy fogadták el, mint a nemzetközi kereskedelem egyik elméletét. Ez volt az úgynevezett *abszolút előnyök elmélete*. Egyes vélemények szerint² Smith elmélete szoros összefüggésben áll a merkantilisták által megfogalmazott felfogásokkal, kiváltképpen David Hume és Joseph Tuner művével. Hume hozzájárulása a nemzetközi kereskedelem első elméletének megfogalmazásához, Young véleménye szerint eredetibb és jelentősebb, mint Smith hozzájárulása a nemzetközi kereskedelem okainak elméleti megvilágításához.

2. A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM KLASSZIKUS ELMÉLETEI

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elméleteinek tárgyalását Adam Smith elméletével kezdjük.

Az országok közötti cseréhez vezető okok elemzése során, tehát a külkereskedelmi impulzus vizsgálatában Adam Smith az egyes országok közötti társadalmi munkamegosztásból indult ki (nem téve vizsgálat tárgyává ugyanakkor az egyes tevékenységek közötti társadalmi munkamegosztást egyazon gazdaságon belül), azokat az előnyöket vizsgálva, amelyek a társadalmi munkamegosztáson alapuló specializációból erednek. A specializáció és a nemzetközi munkamegosztás előnyeiből kiindulva Smith arra a megállapításra jutott, hogy egyetlen ország számára sem lenne bölcs dolog olyan javakat termelni, amelyekhez olcsóbban juthat hozzá saját termékeinek cseréjével, más országokból.

„Minden bölcs családapának az az elve, hogy semmi olyat nem próbál odahaza megvásárolni, ami neki magának többbe kerülne, mint ha megvásárolná – mondja Smith, és így folytatja: – Ha valamely külország valamilyen áruval olcsóbban elláthat bennünket, mint amennyiért mi előállítjuk, akkor ezt jobb tőlük megvásárolni sa-

ját előállítású termékeink egy részével, amelyet úgy termelünk ki, hogy bizonyos haszonra teszünk szert... A teljes gazdasági tevékenység aligha tekinthető hasznosnak, ha olyan termékek előállítására irányul, amelyeket olcsóbban vásárolhatunk meg, mint amennyiért mi magunk előállítjuk.”³

Egy ország tehát a nemzetközi munkamegosztás keretében olyan termelésre specializálja magát, amelyben előnyöket élvez más országokkal szemben. Ezek az előnyök, amelyeket egyik ország a másikkal szemben élvez, Smith szerint az egyes termékek termelési költségeinek abszolút különbségeiben mutatkoznak meg a kérdéses országok között. Az országok közötti csere (a külkereskedelem) ösztönzője tehát az az abszolút különbség, ami a termelési költségekben mutatkozik meg egyik terméktől a másikig és egyik országtól a másikig. Ezek a különbségek csak a szabadkereskedelem feltételei között juthatnak teljes mértékben kifejezésre, amikor tehát a külkereskedelem nincs korlátozva, s biztosítva van a termelési tényezők szabad mozgása az országok között. Ilyen feltételek mellett egy-egy ország a nemzetközi munkamegosztás keretében, Smith szerint, olyan termelésre specializálja magát, amelyben teljes mértékben kifejezésre juthatnak saját természetes és kivívott (komparatív) előnyei,⁴ amelyek voltaképpen alapvető mozgatóerejét képezik az országok közötti kölcsönös cserének. A szabad nemzetközi kereskedelem feltételei között a piacon az értékesítheti árúját, aki a legolcsóbban bocsáthatja áruba, s az árusíthat olcsón, akinek a legalacsonyabbak a termelési költségei. Itt figyelembe kell vennünk, hogy Smith az érték munkaelméletéből indult ki, mely szerint – a termék annyit ér, amennyi munkát tartalmaz.

A komparatív előnyök elmélete David Ricardo nevéhez fűződik. Az országok közötti csere okait tanulmányozva Smith-től eltérően Ricardo a termelési tényezők országok közötti immobilitásának feltételezéséből indult ki, ami odavezet, hogy a termelési tényezők árai nem egyenlítődnek ki a nemzetközi keretek között, szemben azzal az esettel, amikor teljes a termelési tényezők mozgásszabadsága az országok között, a szabad nemzetközi kereskedelem feltételei között.

Ricardo arra a megállapításra jutott, hogy ha egy országnak vannak is abszolút előnyei másokkal szemben egyes termékek előállításában, mégis jóval nagyobbak a relatív (komparatív) előnyei egy bizonyos termék előállításában. A komparatív előnyök elméletének szemléltetésére a következő példát adta meg: Két országot állított egymással szembe, Portugáliát és Angliát, és feltette, hogy ezek két készterméket állítanak elő: a bort és szövetet, de nem azonos munkaórát használnak fel e termékek előállítására (különböző a munka termelékenysége) és most nézzük a példát:⁵

Ország	Egy meghatározott mennyiségű	
	bor	szövet
	előállításához a munkanapok száma	
Angliában	120	100
Portugáliában	80	90

Az abszolút előnyök elmélete, vagyis Adam Smith elképzelése szerint Anglia és Portugália között ez esetben nem jöhet létre csere, mivel Portugália mind a két terméket kisebb termelési költségekkel (olcsóbban) állítja elő,⁶ tehát nem fizetődik ki neki a drágább áru Angliából való behozatala. Mivel cserére csak akkor kerülhet sor, ha abból mind a két országnak haszna van, az esetben, Smith szerint nem alakulhat ki árucseré.

A kérdésre, hogy kialakulhat-e a csere két ország között a termelési tényezők országok közötti immobilitásának feltételei között, s amikor az egyes termékek előállítási költségeiben abszolút különbségek vannak, Ricardo adta meg a választ mintegy 150 évvel ezelőtt a komparatív előnyök elméletével (törvényével). Ricardo arra a megállapításra jutott, hogy ha az egyik országnak abszolút előnyei is vannak a másikkal szemben mindkét termék előállításában, a csere mégis létre jöhet, mivel az előnyök nem azonosak mind a két termék esetében (az adott példában Portugáliának a bor termelésében nagyobb az előnye, mint a szövet előállításában). Arra a megállapításra jutott tehát, hogy egy ország azokat a termékeit szállítja ki, amelyekkel nagyobb hasznot valósít meg, vagyis amelyeknél nagyobbak a komparatív előnyei, és azokat a termékeket importálja, amelyeknek előállításában nincsenek vagy nagyon csekélyek az előnyei.

Ricardo megállapítása szerint tehát Portugália és Anglia között mégis csere alakul ki, mert mind a két ország hasznot húz a kölcsönös cseréből, ami azért lehetséges, mert, mint ahogyan Ricardo mondja:⁷

„a külkereskedelmi cserében 100 angol munkáját 80 portugál, 60 orosz vagy 120 indiai munkájával cserélik ki. A belső forgalomban ez képtelenség, mert minden olyan kísérlet, hogy 100 angol munkáját a Yorkshire-i tartományból másik 80 angol munkájával cseréljék ki a londoni tartományból, oda vezetne, hogy megszüntetnék azt a termelést, amelynél az azonos piaci érték előállítása, 20 ember munkájával többet követel, mint a másik tartományban”.

E különbség fennmaradása a nemzetközi cserében elsősorban azért lehetséges (Ricardo elemzésének feltételezése szerint), mert a tőke nehezebben mozog az országok között a nagyobb kamat reményében, míg az országon

belüli, vagy az egyes vidékek közötti szabadabb tőke mozgás odavezet, hogy „a tőke azonosan kamatozik minden tartományban egyazon országon belül”.⁸

Mint ahogyan ebből az álláspontból láthatjuk, Ricardo az országok közötti csere okainak elemzésében abból a feltevésből indult ki, hogy a tőke (e fogalom alatt értve az összes termelési tényezőket) szabadon mozog az egyes országokon belül, míg az országok közötti mozgása korlátozott, úgyhogy a kivitelre szánt termelés specializálása szempontjából a hazai termelési költségek arányai a döntők.

Ricardonak ezt a megállapítását a komparatív előnyök elméletének erőteljes algebrai logikája is alátámasztja. Ez a következőkből áll: A nemzetközi kereskedelem hiányában a bor és a szövet meghatározott mennyiségeit Portugáliában 80:90 óra arányában lehet kicserélni. Portugália mind a két terméket olcsóbban állítja elő, mint ahogyan már megállapítottuk, számára azonban mégis kifizetődő a bortermelésre specializálnia magát, mivel a bort viszonylag olcsóbban állítja elő, mint a szövetet, hiszen

$$\frac{80}{90} < \frac{120}{100}$$

Eszerint Portugália, Angliával cserélve, valamely adott mennyiségű borért, amelynek előállítására 80 órát használt el, olyan meghatározott mennyiségű szövethez juthat, amelynek előállítására ő maga 90 órát használna fel, s ezért Portugáliának megvan a számítása (a haszna), hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében a bor termelésére specializálja magát. s ennek cseréjével szerezze be Angliától a szövetet, hiszen így 10 órát megtakarít.

Másrészt Anglia mind a két terméket drágábban állítja elő Portugáliánál. Angliában a meghatározott mennyiségű bor és szövet cseréjének aránya 120:100, ami azt jelenti, hogy Anglia a szövetet viszonylag olcsóbban állítja elő, hiszen:

$$\frac{100}{120} < \frac{90}{80}$$

Anglia is megtalálja tehát a számítását, ha a nemzetközi munkamegosztás keretében a szövet termelésére specializálja magát, (hiszen azt viszonylag kevésbé drágábban állítja elő), hiszen Portugáliával cserélve egy meghatározott mennyiségű szövetért, amelynek előállítására 100 órát használt fel, olyan mennyiségű bort kap, amelynek előállítására neki magának 120 órát kellene felhasználnia. Így tehát Anglia is megtakarít 20 órát. Ez az a haszon, amit Anglia valósítana meg a nemzetközi kereskedelem révén, illetve a Portugáliával folytatott árucseré által.

Nagyon erős érvek voltak ezek, amelyek arra a megállapításra juttatták

Ricardot, hogy a külkereskedelmi impulzus (a csere) feltétele nem az abszolút különbségeken múlik, amelyek a nemzetközi cserére szánt termékek előállításának költségeiben jelentkeznek, mert a cseréhez elegendő a viszonylagos különbség is a termelési költségek tekintetében, minthogy a termelési tényezők nem mozoghatnak szabadon az országok között. A komparatív előnyök meghatározása szempontjából a termelési költségek országon belüli arányai a döntőek. Ezek szerint az alacsonyabb költségekkel termelő ország a nemzetközi munkamegosztás keretében azoknak a termékeknek a kivételére specializálja magát, amelyeket viszonylagosan a legolcsóbban állít elő, míg a magasabb termelési költségekkel termelő ország a nemzetközi munkamegosztás keretében azoknak a termékeknek az előállítására specializálja magát, amelyeket viszonylag a legkevésbé drágán állít elő.

Ricardo választ adott arra a kérdésre, hogy mely áruk (mely termékek) kerülnek be a nemzetközi cserébe, arra a kérdésre azonban, hogy milyen áron cserélik ki ezeket a termékeket – Ricardo nem adott feleletet. Erre a kérdésre *John Stuart Mill* adott választ. Ez a magyarázat voltaképpen Smith és Ricardo klasszikus elméletének kiegészítése. Ezt az elméletet az irodalomból úgy ismerjük mint „a kölcsönös kereslet elméletét” vagy mint „a nemzetközi értékek elméletét”.

3. A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM KLASSZIKUS ELMÉLETÉNEK MÓDOSÍTÁSA

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elmélete választ adott arra a kérdésre, hogy melyik áru kerül be a nemzetközi cserébe – azzal a feltétellel, hogy a termelési ressource-ok és a termelésben hasznosított tényezők hatásfokai állandóak, és nemzetközi méretekben a termelési tényezők teljesen immobilisek. A világpiacon azonban az áru értékét nem a termelésre fordított munkaórák számával fejezzük ki, hanem az áru árával. A világpiaci árak sokkal erőteljesebben változnak, és egészen másként, mint ahogyan a szükséges munkamennyiség változik az áru előállítása során. Ricardo elmélete nem adott választ arra a kérdésre, hogy milyen áron megy végbe a csere az országok között, s ezt igyekezett pótolni John Stuart Mill. Mill emellett azzal is kiegészítette a komparatív előnyök klasszikus elméletét, hogy a nemzetközi kereskedelem elemzésébe a kereslet elemét is bevitte. Ricardo oly módon elemezte a nemzetközi kereskedelmet, hogy egy meghatározott mennyiségű termelést vett adotttnak, s a termelékenységben megmutatkozó különbséget az ehhez szükséges munkaórák számával fe-

jezte ki, tehát a T/P képletet alkalmazta (a munkaórák száma a meghatározott termékmennyiségben).

Mill ezzel szemben a munkaórák számát vette adottnak, a termelékenységben megmutatkozó különbséget pedig a termék előállításához szükséges munkaórák számával fejezte ki, tehát a P/T képlet szerint (termékmennyiség a meghatározott órák száma szerint).

Mill elméletének szemléltetésére vegyük a következő példát:

Tegyük fel, hogy a kérdéses két országban 8 óra munkával a következő termékmennyiséget állítják elő:

Ország	Termékmennyiség 8 óra alatt	
	Bor	Szövet
Portugália	10	15
Anglia	5	10

A fenti táblázatból azt látjuk, hogy Portugáliának mindkét termék előállításában abszolút előnyei vannak, de nagyobbak a (komparatív) előnyei a bortermelésben, hiszen:

$$\frac{10}{5} > \frac{15}{10} = 2 > 1,5 = 4 > 3$$

Másrészt Anglia alárendelt helyzetben van mind a két termék előállítása tekintetében, de komparatív előnye van a szövettermelésben, mivel:

$$\frac{10}{15} > \frac{5}{10} = \frac{2}{3} > \frac{1}{2} = 4 > 3$$

Összhangban a komparatív előnyök elméletével, Portugáliának akkor fizetődik ki specializálnia magát a bor termelésére, ha 1 egységnyi borért Angliától cserébe több mint 1,5 egységnyi szövetet kap cserébe, hiszen Portugálián belül a bor és a szövet cseréjének aránya annyi mint 1:1,5. Anglia viszont akkor válik érdekeltté a szövettermelésre való specializációban, ha Portugáliától 1 egységnyi szövetért több mint 0,5 egységnyi bort kaphat cserébe, vagyis, ha 1 egységnyi borért 2 egységnyi szövetnél kevesebbet kell adnia, hiszen a bor és a szövet cseréjének aránya Angliában 10:5 illetve 2:1.

A Portugália és Anglia közötti árucseré aránya ennél fogva a következő limitek szerint fog alakulni:

- 1 egységnyi bor : 1,5 egységnyi szövet, és
- 2 egységnyi szövet : 1 egységnyi bor.

Az ár kialakulásának szintjét az országok közötti cserében, ahogyan Mill mondja, a „kölcsonös kereslet törvénye” határozza meg. A csereviszonyok ugyanis a kölcsonös kereslet intenzitása szerint alakulnak olyan szinten, amelyen a kivitel kiegyenlítődik a behozatallal.

Portugália akkor lesz érdekelt a bortermelésre való specializálódásban, ha minden egységnyi borért több mint 1,5 egységnyi szövetet kaphat Angliától cserébe. Az 1,5 egységnyi bor tehát a legalacsonyabb pont, amelyen alul Portugáliának nem fizetődik ki bortermelésre specializálódnia, mert ez azt jelentené, hogy a cserearányok megromlottak, és Portugália 1 egységnyi borért 1,5 egységnyi szövetnél kevesebbet kap, ami nem teheti érdekeltté Portugáliát a bortermelésre való specializálódásban, illetve abban, hogy a bor kicserélésével jusson a szövethez. Portugália csak akkor válik érdekeltté a cserében, s ezzel együtt a specializálódásban, ha a csere aránya meghaladja az 1 egységnyi bor arányát az 1,5 egységnyi szövethez. Csak ez a cserearány teheti lehetővé Portugália számára, hogy az Angliával folyó nemzetközi cseréből hasznot huzzon. Ez a cserearány azonban nem növekedhet a végtelenségig. Felső pontját voltaképpen a szövet és a bor angliai cserearánya határozza meg (vagyis a 2 egységnyi szövetért 1 egységnyi bor aránya). Anglia csak akkor lehet érdekelt abban, hogy szövetéért bort kapjon, ha Portugáliától kevesebb mint 2 egységnyi szövetért kaphat 1 egységnyi bort. Ezek szerint Anglia, amikor saját szövetét portugál borra cseréli ki, arra törekszik, hogy a cserearányt a felső pont alatt alakítsa ki, vagyis, hogy 1 egységnyi borért ne kelljen teljes 2 egységnyi szövetet adni, míg Portugália arra törekszik, hogy a cserearányt az alsó pont felett hozza létre, vagyis 1 egységnyi borért több mint 1,5 egységnyi szövetet igyekszik kapni Angliától cserébe. Voltaképpen ezek a törekvések határozzák meg és fejezik ki a keresletet az említett termékek iránt a két országban. Hogy a minimum (1,5) és a maximum (2) között melyik ponton alakul ki a kölcsonös cserearány Portugália és Anglia között, az a kölcsonös kereslet intenzitásától függ. Amennyiben Angliában a portugál bor iránt a kereslet intenzitása nagyobb, mint Portugáliában az angol szövet iránti kereslet intenzitása, akkor a cserearány a maximum közelében alakul ki, vagyis 1 egységnyi portugál borért megközelítően 2 egységnyi angol szövetet adnak majd, és megfordítva, ha az angol szövet iránti kereslet intenzitása Portugáliában nagyobb, mint a portugál bor iránti kereslet intenzitása Angliában, akkor a cserearány a minimum felé közeledik, vagyis 1 egységnyi borért megközelítően 1,5 egységnyi szövetet lehet majd cserélni. Ha a kereslet intenzitása mind a két országban azonos lenne, akkor a cserearány a következő szinten alakulna: 1 egységnyi borért 1,75 egységnyi szövet, hiszen 2 és 1,5 aritmetikai közeparányosa az 1,75.

Azok az országok tehát, amelyekben a kereslet intenzitása nagyobb a külföldi áruk iránt, mint amekkora a külföldi kereslet intenzitása a

hazai áru iránt, szabály szerint gyöngébb helyzetben vannak a nemzetközi munkamegosztás terén és a nemzetközi árucseréből csupán jelentéktelen hasznot húzhatnak.

A kölcsönös kereslet elméletét később Edgeworth és Marshal a geometriai interpretáláshoz alkalmazták.

4. A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM NEOKLASSZIKUS ELMÉLETE

A komparatív előnyök klasszikus elméletét továbbfejlesztő és azt korszerűbb módon tolmácsoló teoretikusok között jelentős helyet foglal el *Taussig Frank William* és *Jacob Viner*. Taussig a klasszikusoktól eltérően a termelési költségeket két tételre osztotta: kamatra és bérre, tehát a termelési költségeket megpróbálta pénzben kifejezni. Jóllehet maga is felfigyelt arra, hogy a termelési folyamatban, a munkaerő és a tőke mellett a munka tárgya is részt vesz, Taussig mégis úgy gondolta, hogy az újratermelési anyagok költségeit nem kell külön vizsgálat tárgyává tenni, mivel ezek a költségek, szerinte, azonosak a korábbi bér- és kamatkiadásokkal, s ezért nem kell ismételtlen figyelembe venni, mint külön tényezőjét a termelési árak. Egyszerűbben szólva a munka eszközeinek költségei voltaképpen az előállítására fordított munka előző költségeivel, valamint a tőkére fordított kiadásokkal (kamatokkal). Ehhez hasonlóan, Taussig véleménye szerint, a járadékot sem kell vizsgálat alá venni, mint a termelés külön tényezőjét (mint termelési költséget), mivel a járadék inkább eredménye, mintsem oka a költségnek. A járadék „csupán egy eltérő elem”, s egy-egy ország esetében például „a járadék a termelékenyebb és kevésbé termelékeny országok közötti különbséget jelzi”.¹⁰

Azt vizsgálva, hogy a kamatláb magassága mint a tőkefogyasztás ára milyen hatással van egy ország komparatív előnyeinek kialakulására, Taussig arra a megállapításra jutott, hogy a kamatlábnak mindaddig nincs befolyása a termékek arányainak kialakulására a különböző tevékenységekben, amíg nem különböző magassággal vesznek részt a termelésben. Ezek szerint a kamatláb csak akkor gyakorol hatást a termékek árára, ha országoként vagy termékeként nem azonos a magassága.

„A magasabb vagy alacsonyabb kamat nem önmagában hat, mint független tényező; hatása csak annyiban érezhető, amennyiben az egyik termékbe magasabb fokon kerül be, mint

a másikba... és amennyiben a kamatláb nem azonos a két országban – az egyikben magasabb, a másikban alacsonyabb. Ha azonban a kamat mind a két országban azonos hatású, akkor a közöttük fennálló viszonyokat (a termékárak viszonyát – a szerző megj.) változatlanul hagyja... s a nemzetközi kereskedelem ugyanolyan módon megy végbe, mintha ez a tényező nem befolyásolná a termelési költségeket.”¹¹

Következésképpen az az ország, amelynek nagyobb a felhalmozóképessége és ahol alacsonyabb a kamatláb (viszonylag olcsó a tőke), előnyös helyzetbe kerül az olyan termékek tekintetében, amelyeknek előállításához viszonylag nagy mennyiségű tőkére van szükség, vagyis az alacsony kamatláb komparatív előnyhöz juttatja az országot az olyan termelésben, amelynél nagyobb tőkére van szükség. Az ilyen ország ennek megfelelően arra törekszik, hogy tőkeigényes termelésre specializálja magát, s hogy ezzel jelenjen meg a nemzetközi árucserében – azok az országok viszont, amelyek szűkölködnek, a tőkében, s ahol emiatt magasabb a kamatláb, az ilyen árucikkek behozatalára törekszenek.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a tőkében gazdag országok, amelyekben alacsony a kamatláb, olyan termékek kivitelére törekszenek, amelyeknek előállításában a tőke a legdöntőbb tényező, míg azok az országok, amelyeknek nincs elég tőkéjük, s emiatt magasak a kamatlábak, épp az ilyen (tőkeigényes) termékek exportját szorgalmazzák.¹²

Taussig számos példával igyekezett szemléltetni, hogy a kamatnak, mint termelési költségnek nincs döntő hatása a komparatív előnyök kialakulására, illetve a nemzetközi kereskedelem folyamataira. Számára a munkaerő-költségek (a bérek) maradtak döntő tényezői a komparatív előnyök meghatározásának. A munkaerő termelési költségeit azonban már nem munkaórában, hanem, ellentétben a kalsszikus elmélettel, pénzben fejezte ki, s ezzel Taussig bebizonyította, hogy a bérek országonkénti magassága befolyást gyakorol a nemzetközi munkamegosztásra és specializálódásra, éspedig oly módon, hogy az alacsony bérszínvonal egy adott országban ugyanolyan hatást gyakorol a nemzetközi kereskedelem folyamataira, mint egy másikban a munka magasabb termelékenysége.

A bérek magasságát elemezve országról országra Taussig arra a megállapításra jutott, hogy ha egy országnak létre is jönnek a komparatív előnyei valamely termék előállításában az elhasznált munkaórák alapján, ezeket az előnyöket semlegesítheti a bérek szintkülönbsége. Következésképpen a bérek magassága döntő hatást gyakorolhat a nemzetközi munkamegosztásra és specializációra.

Ha egy országban alacsonyak a bérek, mivel nagy mennyiségű munkaerő áll rendelkezésre, akkor ez az ország bizonyos terméket vagy termékeket

alacsonyabb költségekkel állíthat elő, mint a konkurrencia még akkor is, ha ez az ország nem rendelkezik tényleges komparatív előnyökkel. Ilyen esetben „az alacsony bérek helyettesíthetik a tényleges komparatív előnyöket”.¹³

A neoklasszikusok nemcsak azt vizsgálták ki, hogy milyen befolyást gyakorolhat a bér és a kamat a komparatív előnyökre, hanem azt is, hogy milyen módon hatnak ezekre az előnyökre a termelési költségek struktúrájában bekövetkező változások, amelyek a termelés mennyiségének alakulásától függenek – ezek ismert esetei a költségek degressziójának, illetve progressziójának.

Nem hanyagolták el a neoklasszikusok kivizsgálni a szállítási költségek hatását sem. Miután ezeket a költségeket is számításba vették a komparatív előnyök elemzésében, megállapították, hogy a szállítási költségek termékegység szerinti magassága is meghatározó jellegű lehet arra nézve hogy egy termék bekerül-e a nemzetközi cserébe vagy sem. Az egyes termékek, mondják a neoklasszikusok, csak abban az esetben tarthatják meg komparatív előnyeiket a nemzetközi cserében, ha a termelési költségek országonkénti különbsége magasabb a szállítási költségek összegénél.

Ki kell emelnünk végül a neoklasszikusoknak azt a törekvését is, hogy a nemzetközi árucseré elemzésére – két termék és két ország helyett – több terméket és több országot kapcsoltak be, miáltal bebizonyították, hogy a komparatív előnyök elméletének tételei akkor sem veszítik érvényüket, ha több termékre és több országra terjesztjük ki őket. Ezen a helyen a nemzetközi kereskedelem neoklasszikus elméletéből csupán két tételre hívnánk fel a figyelmet:

1. Hogy milyen terméket szállít egyik ország a másiknak, az mindenekelőtt az országok közötti árárányoktól függ. Az árszönyokra a munkatermelékenység és a munkabérek országonkénti színvonala hat determinálólag.
2. Hogy milyen hasznot húz egy ország a nemzetközi kereskedelemből (az árucseréből), az a csere tárgyát képező termékek iránti kölcsönös kereslet intenzitásától függ.

5. A MAI POLGÁRI ELMÉLETEK A NEMZETKÖZI KERESKEDELEMRŐL

Eltérően a nemzetközi kereskedelem klaszikus elméleteitől, amelyek a külkereskedelmi impulzust a termelési költségek országonkénti különbségével magyarázták, a nemzetközi kereskedelem mai polgári elméletei

a külkereskedelmi impulzus magyarázásakor annak elemzéséből indulnak ki, hogy milyen alapon alakulnak ki az árkülönbségek az egyes országok között. A közgazdászok nagy többsége által elfogadva két elmélet emelkedik ki a többi közül:

a szubsztitúciós költségek elmélete és az általános egyensúly elmélete.

A szubsztitúciós költségek elmélete

A szubsztitúciós költségek elmélete, mint összetevő része a modern „gazdasági egyensúly” doktrínájának *Gottfried Haberler* nevéhez fűződik. A homogén munkára alapozódó klasszikus elmélettől eltérően a nemzetközi kereskedelem elemzésébe Haberler bevonta mind a három tényezőt: a) a tőkét, b) a munkát és c) a termőföldet. Ezzel kapcsolatban a következőket mondja:

„A klasszikus elmélet a termelésnek csupán egyetlen tényezőjére van tekintettel: a homogén munkára. De a valóságban minden országnak nagyon sok különböző termelési tényezője van – egész skálája a különböző minőségű munkának, a termőföldeknek és más természetes segélyforrásoknak, valamint a termelési eszközöknek, mint amilyenek az épületek, a berendezési és felszerelési tárgyak és a nyersanyagok. Technikailag képtelenség mindezeket a különböző termelési tényezőket a minőség valamelyik közös egységével mérni; mindezeket a tényezőket semmiképpen sem bonthatjuk le egyszerű szakképzetlen munkára”.¹⁴

A nemzetközi kereskedelem elemzésében Haberler szintén kiemeli a rendelkezésre álló termelési tényezők szerepét és fontosságát, s az elemzést leegyszerűsítve az ország rendelkezésére álló termelési tényezők állandósult kínálatának feltételezéséből indult ki.

A termelés folyamatában azonban e tényezőket többféle módon lehet felhasználni. Hogy növelni lehessen valamely termék termelését (más intézkedések híján) növelni kell a kérdéses termelési tényezők inputját. Amennyiben a termelési tényezők kínálatja állandó, akkor ezt csak a termelés valamely válfajának feláldozásával érhetjük el, tehát egy bizonyos termék előállítását csak úgy fokozhatjuk, ha ez egy másik termék kárára megy.

Normális feltételek között minden termék ára azonos lesz saját marginális költségeivel, amelyekbe azt az összeget is beszámítjuk, amit a termék pótegységének előállításáért kell fizetnünk. Amennyiben a költsé-

gek állandóak, akkor a termék minden pótegysége azonos értékű a termelésben felhasználhat pótköltségekkel. Más az eset azonban akkor, ha a termék pótegységének előállításai költségei növekszenek vagy csökkennek. Ez esetben az α nem lesz azonos a tényleges termelési költségekkel, hanem azok a marginális költségek szerint alakul, amelyek szerint a termék pótegységének előállításához szükségesek.

Ezek szerint valamely termékből – ha a tényezők kínálata állandó, ahogyan Haberler feltételezte – csak egy másik termék kárára állíthatunk elő pótlólagos mennyiséget. Ahhoz tehát, hogy egy bizonyos termékből pótlólagos mennyiséget kapjunk, fel kell áldoznunk egy másik termék termelését. Ennek következtében az új termék ára annyi lesz, mint amennyibe az a termék került, amelyet feláldoztunk, hogy az előbbi termékből pótmennyiséget állítsunk elő. A cserearányok a piacon a termékárakhoz igazodnak, ezek viszont a marginális költségek arányai szerint alakulnak, amelyek valójában „azonosak e második terméknek az első termék szerinti szubsztitúciós költségeivel”.¹⁵

Minthogy a rendelkezésre álló tényezők az egyes országokban nem azonosak (mivel tehát különbözőek a termelési lehetőségeik és feltételeik), ezért az egyes országok szubsztitúciós görbéi is különböző alakúak. Ezek a különbségek, együttesen a keresletingadozással, különféle termékárakhoz vezetnek, vagyis a különböző országokban a termékárak egymástól eltérően alakulnak. És minthogy nem azonosak az árárányok, egyes árucikkeket külföldön olcsóbban lehet megkapni, mint amennyiért belföldön elő lehet állítani.

Számszerűen ezt az elméletet a következőképpen szemléltethetjük: vegyük, hogy az egyik ország két terméket állít elő, egy „x” és egy „y” terméket. Ha e termékek előállításának termelési költségeit „munkaegységekben” fejezzük ki, és azt mondjuk, hogy egy egységnyi x előállítására 6 egységnyi munkát, 1 egységnyi y előállítására pedig 2 egységnyi munkát kell felhasználnunk – akkor a cserearány a belföldi piacon az x és az y termék között 6:2 lesz. Egy egységnyi x terméket a következőképpen fejezhetjük ki termékkel: 1 egységnyi x = 3 egységnyi y, ami azt jelenti, hogy 1 egységnyi x termékre annyi termelési tényezőt kell elfogyasztanunk, amennyit 3 egységnyi y termék előállítása venne igénybe. Másrészt 1 egységnyi y terméket a következőképpen fejezhetjük ki x termékkel: 1 egységnyi y = 1/3 egységnyi x. Ez annyit jelent, hogy amennyiben az illető ország növelni akarja az x termelését, akkor adott feltételek mellett ezt csak úgy teheti meg, ha feláldozza az y termelését, és pedig olyan fokon, hogy az x minden pótmennyiségéért 3-szor olyan mennyiségű y-t kell feláldoznia. Így tehát a cserearányok kialakulására a szubsztitúciós költségek a mérvadóak, amelyek azonosak saját marginális költségeik arányával.

A szubsztitúciós költségek elmélete figyelembe veszi a szállítási költségeket is. Ezek a költségek csökkentik a nemzetközi kereskedelemből származó hasznot, egyik esetben nagyobb, a másik esetben pedig kisebb mértékben, s ez a megterhelés befolyást gyakorol arra, hogy egy ország specializálja-e magát valamely termék előállításában, hiszen termékeivel csak úgy jelenhet meg a nemzetközi árucserében, ha a specializációból eredő haszon nagyobb a szállítási költségeknél.

Az általános egyensúly elmélete

A svéd *Bertil Ohlin*, *Nemzetközi és területközi kereskedelem* című¹⁶ értekezésében átfogó magyarázatot adott az általános egyensúly elméletére. Szemben a külkereskedelem klasszikus elméletének követőivel, Ohlin azt állította, hogy a nemzetközi kereskedelem alapján véve ugyanolyan módon megy végbe, mint az egyes területek közötti kereskedelem.

Ohlin szerint az egyes területek és nemzetek ugyanolyan okoknál fogva specializálódnak és kereskednek egymással, mint az egyének. Az egyes személyeknek természetesen felelnek meg bizonyos foglalkozások. Így pl. saját (természetes vagy elsajátított) vérmérséklete és hajlama alapján az egyik emberből kertész, a másiktól tanító, a harmadiktól jogász stb. lesz. A kertész valószínűleg gyöngé jogásznak bizonyulna, a jogász viszont nem lehet jó tanító; a specializálódás hasznossága minden esetben szemmel látható. Ha netán az egyének hasonlatosak lennének egymáshoz vérmérsékletük és hajlamaik szerint, még akkor is figyelmet fordítanak specializálódásukra.

Ezeket a megfigyeléseket sok szempontból az országokra is alkalmazni lehet. Az egyik ország (nemzet) nagy kiterjedésű megművelhető földterülettel rendelkezik, de bányakincsek nélkül és kevés lakossággal. Egy másik ország (nemzet) ugyanakkor tetemes vasércet és szénbányákat mondhat a magáénak, nagyszámú lakosa lehet, kevés megművelhető földdel. Az előző ország minden bizonnyal a mezőgazdasági termeléshez alkalmazkodik, a másik pedig az ipatosítást szorgalmazza.

Egy ország superioritása a nemzetközi munkamegosztásban bizonyos termékek előállítása szempontjából legfőképpen attól függ, hogy milyen mértékben eltérők ebben az országban a termelési tényezők más országokhoz viszonyítva.

Így tehát az a terület vagy ország, amelynek sok földje van, de szűkölködik munkaerőben, olyan árucikkek behozatalára törekszik, amelynek termelése több munkát igényel, kivételében pedig a nagy földterületeket igénylő termékek kerülnek előtérbe, összhangban saját termelési tényezőinek jellegével. Ugyanígy azok a tevékenységek, amelyek a termelés

folyamatában nagy mennyiségű munkát (munkaerőt) fogyasztanak – ha ez a tényező egyszerre szűkössé válik, vagy az ára magasba szökken – kénytelenek lesznek csökkenteni vagy teljesen beszüntetni a termelést,¹⁷ miáltal csökken a munkaerő iránti kereslet is. Másfelől azok a tevékenységek, amelyek bőséges tényező használatára alapozzák termelésüket – s ennek megfelelően viszonylag olcsó tényezőt, esetünkben termőföldet vesznek igénybe, – a termelés folytonos növelésére törekcszenek, s ezzel növelik e tényező iránti keresletet, ami a termőföld árának állandó emelkedését idézi elő. Ezek a mozgások odavezetnek, hogy csökken a munkaerőhiány s növekszik a termőföldben való szűkölködés.

Ezzel szemben azokon a területeken, ahol túl nagy a munkaerő-kínálat és kevés a rendelkezésre álló földterület, a munkaigényes termelésre való koncentráció és expanzió odavezet, hogy viszonylag növekszik a munkaerőhiány és kevésbé érezhető a termőföld hiánya. Mind a két területen a bőséges mennyiségben rendelkezésre álló tényezők iránt egyre inkább növekszik a kereslet, s ennek következtében egyre jobban megdrágul e tényező, míg ugyanakkor a szűkös mennyiségben rendelkezésre álló tényező kevésbé keresett lesz, s ebből eredően e tényezőnek az ára is csökken.

A tényező-kínálatban és a tényező-árakban változások következhetnek be a kivitel expanziójával is. Ha valamely ország egyik szektorában a kivitel úgy növekedett, mint az olcsó munkaerő használatának következménye, akkor a kivitel expanziója egyre inkább növelheti a munkaerő iránti keresletet, s növelheti a munkaerő árát is az adott szektorban. Ilyen esetben azonban nemcsak a munkaerő ára emelkedik, hanem megdrágulnak az ilyen termeléshez használt egyéb tényezők is.

Ohlin ezek szerint arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetközi kereskedelem útján a termelési tényezők ára egyre inkább kiegyenlítődik a nemzetközi viszonylatok között. E tényezők árai azonban sohasem egyenlítődnek ki teljesen. Ez a kiegyenlítődés csupán mint irányzat érezhető a nemzetközi keretek között. A termékek kiegyenlítődésének irányzata nemzetközi szinten erőteljesebb, mint a termelési tényező árkiegyenlítődésének irányzata.

A termelés olcsó tényezőinek intenzív igénybevétele az országnak komparatív előnyököt biztosíthat bizonyos termékek előállításában. Ohlin szerint az ország már eleve a legbőségecsbb mennyiségben rendelkezésre álló tényezők segítségével előállított termékek kivitelére rendelkezik be, s ezért az ilyen termék viszonylag olcsó. Miután kapcsolatba hozta egymással a tényezők árát és kínálatát, valamint felhasználásuk hatékonyságát, Ohlin sokkal szélesebb alapját teremtette meg a nemzetközi kereskedelem elemzésének, mint amire a nemzetközi kereskedelem

klasszikus és neoklasszikus polgári elméletei képesnek bizonyultak. A nemzetközi kereskedelem struktúrája függővé válik a különböző tényezőkkel való ellátottság nemzetközi méretű különbségeitől, a nemzeti jövedelmek különböző nagyságától és a kereslet intenzitásától. És ha egy ország külkereskedelmi árucserébe kezd valamely más országgal, de ugyanez érvényes az egyes területek esetében is, akkor ennek hatására a beföldi árviszonyok is megváltoznak.

A termelési tényezők árának tényleges nemzetközi kiegyenlítődéséhez a valóságban aligha lehet eljutni, mivel az egyes országok között jóval nagyobb a tényezők immobilitása, mint az egyes területeken vagy országokon belül. Így jut el Ohlin a megállapításhoz, hogy „a külkereskedelem növeli az árát a viszonylag nagy mennyiségben rendelkezésre álló tényezőknek, s csökkenti azokat, amelyekből viszonylag kevés van”.¹⁹

Ohlin szerint az árakat „az áru iránti kereslet és az áru előállításának lehetőségei – azaz a kereslet és a kínálat” határozza meg, felvetődik azonban a kérdés, hogy mi áll a kereslet és a kínálat mögött. A kereslet, Ohlin szerint két körülménytől függ: 1) a fogyasztók szükségleteitől és kívánságaitól, és 2) a termelési tényezők tulajdonjogától, mivel ez kihat az egyéni jövedelemre és keresletre. Ez utóbbi feltétel a fogyasztók kezében összpontosuló vásárlási erő disztribúciójára vonatkozik, ösztönzést nyújtva „a fogyasztók szükségleteihez és kívánságaihoz”. A kínálatot, Ohlin szerint ugyancsak két körülmény határozza meg: 1) a termelési tényezők, a természetes erőforrások, a munkaerő stb. kínálata és 2) a termelés fizikai feltételei, amelyek hasonlóak minden országban.

A klasszikus közgazdászoktól eltérően Ohlin igen nagy teret szentelt azoknak a hatótényezőknek, amelyek azáltal hatnak a nemzetközi kereskedelemre, hogy a termelési tényezők egyik területről a másikra, vagy egyik országból a másikba vándorolnak. Azt hangsúlyozta, hogy „a tényezők mozgása”²⁰ olyan irányzat, amely alternatívájává válhat a termékek mozgásának.

Végül foglaljuk össze röviden, hogy milyen megállapításokhoz vezetett az általános egyensúly elmélete:²¹

1. Hogy mit termelünk, és hogy milyen áron cseréljük ki termelési eredményeinket a nemzetközi kereskedelemben, az a termékek kínálatától és keresletétől függ.
2. A termékek kínálata és kereslete meghatározólag hat az előállításuk során igénybe vett termelési tényezők kínálatára és keresletére.²²
3. A termelési tényezők kínálata és kereslete visszahatólag determinálja a javak kínálatát és keresletét, s így a javak és

a termelési tényezők kölcsönös összefüggésben levő kínálata és kereslete az egyik legjelentősebb elemét képezi az általános egyensúly elméletének.

Ezek szerint a termelési költségek az elhasznált termelési tényezők mennyiségétől és árától függnek, az elhasznált tényezők mennyisége pedig a termelés feltételeitől és módjától, valamint e tényezők árától függ. Röviden, a tényezők árát a tényezők kínálata és kereslete határozza meg. A tényezők iránti keresletet a végtermékek iránti kereslet határozza meg, a végtermékek iránti kereslet viszont jórészt a tényezők ára szerint van determinálva stb. – tehát a kölcsönös függések bűvkörében minden mindentől függ (All depends on all) – ahogyan Ohlin mondja.

6. A KÜLKERESKEDELMI IMPULZUS EREDETE KÉRDÉSKÖRÉNEK KRITIKAI ÁTTEKINTÉSE A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM POLGÁRI ELMÉLETÉBEN

Az országok közötti árucseré (a külkereskedelem) okait magyarázva a külkereskedelem polgári elméletei²² azokból a nemzetközi gazdasági viszonyokból indulnak ki, amelyek a tőkés társadalmi-gazdasági rendszerekben alakultak ki.

A külkereskedelem klasszikus elméletei egyfelől az új világfelfogás eredményeként jöttek létre, másfelől pedig elméletileg is meg kellett indokolni az addig érvényes merkantilista világszemlélet túlhaladását. Ezért a külkereskedelem klasszikus elméletéből eredő megállapítások, minden számtani-logikai szuggesztivitásuk ellenére, aligha fogadhatók el feltétlenül és teljességükben a külkereskedelmi impulzus magyarázataiként a világ tömbökre osztottságának és az országok különböző szintű gazdasági fejlettségének mai feltételei között.

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elméletei külkereskedelmi impulzust a termelési költségek országonkénti és árucikkenkénti különbségeivel magyarázzák. Az ilyen elméleti tételekre alapozódó nemzetközi munkamegosztás és specializálódás szükségszerűen magán viseli azoknak a gazdasági törvényszerűségeknek a tarkaságát, amelyek a XVIII. és a XIX. században uralkodtak.

Ahogy Ricardo magyarázza a külkereskedelmi impulzust, az Smith tétéleivel szemben jelentős előrehaladás volt, hiszen a külkereskedelmi impulzust azokkal a viszonylagos előnykülönbségekkel magyarázta,

amelyek a termelési költségek országok, illetve termékek közötti arányai-
ban mutatkoznak meg. Mégis, Smithtől eltérően, aki a külkereskedelmi
impulzus elemzésében teljesen alábecsülte a termelési tényezők országok
közötti mozgásának kérdését, Ricardo, amikor vizsgálat alá vette a nem-
zetközi árucseréhez vezető okokat, túlértékelte a termelési tényezők
mozgásának kérdését valamely ország komparatív előnyeinek kialakulásá-
ban, vagyis abból a feltevésből indult ki, hogy a termelési tényezők csak
egy-egy ország határain belül mozgékonyak, míg az országok között
ilyen mozgás nincsen. A valóságban viszont a termelési tényezők moz-
gása az országok között is megfigyelhető, de ez a mozgás gyengébb,
mint egy-egy ország határain belül.

Emellett Smith és Ricardo elmélete is abból indul ki, hogy egy ország
akkor jelenik meg a nemzetközi árucserében bizonyos termékével, ha
annak előállításában előnyöket élvez (Smith szerint a termelési költségek
abszolút különbségei a mérvadóak, míg Ricardo a komparatív előnyök
fennállását is kielégítőnek tartja), azok az országok tehát, amelyeknek
nincsenek ilyen előnyeik, illetve amelyek hátrányos helyzetben vannak
a megfelelő termékek előállításában, nem jelennek meg termékeikkel a
világpiacon. Az előnyök, amelyekre a gazdaságilag fejlett országok szert
tettek, állandóak maradnak, nem változnak. Sem Smith, sem Ricardo
nem vette figyelembe, hogy idővel változások állhatnak elő, éspedig
nemcsak a fogyasztásban a fogyasztók szokásainak megváltozása miatt
(új termékek megjelenése stb), hanem mert változások következnek be
a termelésben is annak eredményeként, hogy új tudományos és techno-
lógiai vívmányokat vetnek be a termelésbe, miáltal elkerülhetetlenül transz-
formálódnak az egyes országok termelési lehetőségei. Mindezek alapján
azt mondhatjuk, hogy a külkereskedelem klasszikus elméletei a külkeres-
kedelmi impulzus magyarázásában statikusan jártak el. Ezzel voltaké-
ppen konzerválni igyekeztek a fennálló viszonyokat a nemzetközi árucseré-
ben, ami csak a gazdaságilag fejlettebb országoknak, és az ő gazdaság-
fejlesztési gazdasági-politikai céljaiknak felelne meg.

A külkereskedelem klasszikus polgári elméleteinek politikai-gazdasági
értelme abban van, hogy az úgynevezett szabad-kereskedelem elveit
igyekszik érvényre juttatni. Ez az elképzelés megfelelt Anglia érdekeinek,
amely abban az időben²³ iparilag fejlettebb ország volt minden száraz-
földi konkurensénél és külkereskedelmi partnerénél. Ilyen feltételek
között Anglia érdekelve volt a szabadabb világkereskedelmi árucseré-
ben, vagyis ellene volt minden korlátozásnak, ami akadályt gördíthet
a normális áru-folyamatok elé a világkereskedelemben. Az intervencio-
nalista politika merkantilista felfogása a külkereskedelem területén, ami
akkor még mindig észlelhető volt, még így is fékezően hatott Anglia

gyorsabb ipari fejlődésére. Azt mondhatjuk, hogy ebben rejlik a klasszikus polgári elméletek apologetikus jellege is.

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elméletei a külkereskedelmi impulzust általában a termékárak viszonylagos különbségeivel magyarázták és nem foglalkoztak azoknak a kérdéseknek az elemzésével amelyek alapját képezik e különbségeknek. Ezek az elméletek tehát a különbségeket adott mennyiségeknek tekintették, és ezzel magyarázták az országok közötti csere létrejöttét.

Noha statikusan jártak el a külkereskedelem létrejöttének elemzésében, ahogyan megfogalmazták a nemzetközi munkamegosztás és specializálódás elveit, ezzel mégis erőteljes hatást gyakoroltak a közgazdászokra. Jórészt ezzel magyarázható, hogy a hagyományos klasszikus elméleteket, elsősorban a komparatív előnyök elméletét gyakran ma is megpróbálják a jelenlegi feltételekre, a mai világ problémáira alkalmazni. A komparatív előnyök elméletének eszméje és szelleme – ez az ami a külkereskedelem klasszikus felfogású elméletéből máig fennmaradt, s amivel még ma is gyakran találkozunk egyes közgazdászok munkáiban, a gazdaságilag fejlett és a gazdaságilag fejletlen országokban egyaránt.

A komparatív előnyök klasszikus elméletét továbbfejlesztő teoretikusok között, akik ezt az elméletet már korszerűbben tolmácsolják, mint már kiemeltük, jelentős helyet foglal el Taussig és Viner. Az ő megállapításait a külkereskedelmi impulzus elméletével kapcsolatban a komparatív előnyök elméletének úgynevezett neoklasszikus változatába soroljuk. A komparatív előnyök elméletének megállapításait nehezen lehetett volna alkalmazni, ha ezt a modellt több országra és több termékre akarták volna általánosítani. A nehézségek abból erednek, hogy ez az elmélet a termelésnek csupán egy tényezőjét veszi figyelembe, és pedig a homogén munkát, míg a valóságban a termék árát az összes elhasznált termelés-tényezők határozzák meg. Ezek szerint az országok közötti előnyöket az összes termelési tényezők használata alapján lehetne kiszámítani.

A neoklasszikusok hozzájárulása az elmélet továbbfejlesztéséhez épp abban van, hogy időszerűsíteni tudták a komparatív előnyök elméletének tételeit, és pedig oly módon, hogy a két ország – két termék konceptusáról, szemben a nemzetközi kereskedelem ricárdói elméleti modelljével, áttértek a több termék – több ország konceptusára, s hogy a homogén munka helyett több tényezőt vettek elemzés alá: a tőkét, a termőföldet és a munkát, a reális költségek helyett pedig a pénzbeli költségeket vették kiindulópontnak.

A komparatív előnyök neoklasszikus interpretációja, noha bizonyos fokú „korszerűsítését” jelentette a külkereskedelmi elméletnek, alapjaiban nem küszöbölte ki a komparatív előnyök klasszikus elméletének hibáit. A neoklasszikusok, abban a törekvésükben, hogy a kompara-

tív előnyök elméleti megállapításait több országra és több termékre általánosítsák, részleges sikert értek el. Ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a neoklasszikusoknak sikerült bebizonyítaniuk: a komparatív előnyök elméleti megállapításai akkor is érvényben maradnak, ha az elemzésbe több terméket és több országot vonunk be. Nehézségek állnak elő viszont akkor, amikor a neoklasszikus interpretációt teljes mértékben általánosítani akarjuk egy olyan típusú modellre, amelyben a termékek és az országok egész sora vesz részt. A komparatív előnyök elméleti elveinek ricardói típusú felbontásával azonban akkor is megmagyarázhatjuk a külkereskedelmi impulzust, amikor vizsgálatunkat két termék – két ország helyett kiterjesztjük a két ország – több ország, illetve a két ország – több termék modellre.

A neoklasszikusok felfigyeltek a klasszikus elméletnek arra a gyöngé pontjára is, hogy az áru értékét a termelésre fordított munkaórában fejezte ki, s ezen úgy változtattak, hogy a termelési költségeket pénzben mutatták ki. Az elméletet ezzel mindenképpen közelebb hozták a valóság világához. Ha figyelembe is vesszük azonban mindazokat az eredményeket, amelyekhez a neoklasszikusok eljutottak, azt mégis megállapíthatjuk, hogy javulása ellenére az elmélet továbbra is statikus maradt, mivel nem bocsátkozhatott a valóság dinamikus világának magyarázásába, s indulópontként nem vehette figyelembe a gazdasági viszonyok megváltozásának szükségszerűségét a világban – függetlenül attól, hogy ezeket a változásokat a tudományos-műszaki vívmányok, a társadalmi-gazdasági előrehaladás, vagy más valami váltja-e ki. Más szóval ez azt jelenti, hogy bármennyire is korszerűbb a nemzetközi kereskedelem modelljének ricardói interpretációja, ez mégis csak megtartja a statikus elemeket a nemzetközi gazdasági viszonyok kérdéskörének elemzésében.

A külkereskedelmi impulzus eredetének klasszikus és neoklasszikus interpretációjától eltérően a nemzetközi kereskedelem mai polgári elméletei a külkereskedelmi impulzus magyarázásában abból indulnak ki, hogy milyen alapon fejlődnek ki az árkülönbségek az egyes országok között. A közgazdászok széles körei által elfogadva, mint már említettük, két elmélet emelkedik ki a többi közül, és pedig a szubsztitúciós költségek elmélete és az általános egyensúly elmélete. Amikor ma a nemzetközi kereskedelem korszerű elméleteiről beszélünk, leginkább Ohlin általános egyensúly-elméletére gondolunk. Minthogy a nemzetközi kereskedelemnek ez az elméleti koncepciója a két háború között alakult ki, és mivel a külkereskedelem összetevő részévé vált a fejlesztési politikának a gazdaságilag fejlett és a gazdaságilag fejletlen országokban egyaránt, az általános egyensúly elméletének megállapításait egy egész sor országban ellenőrizték empirikus adatok alapján.

Noha a komparatív előnyök tartalmába erőteljes gazdasági-logikai

szuggesztivitást és egy sor dinamikus elemet vitt be Ohlin, később pedig Heckscher, ami lényegében annak megállapításából áll, hogy egy ország azoknak a termékeknek a specializációjára és kivitelére törekszik, amelyek viszonylag (más termékekhez képest) intenzívek a viszonylag (más országokhoz képest) bőséges tényezőkben, a nemzetközi kereskedelem ilyen modelű struktúrájának empirikus verifikációja mégis bizonyos zavarokat vitt be e gazdasági-logikai szuggesztivitás alapjaiba. Leontief²⁴ az elsők között rendítette meg az általános egyensúly elméletének megállapításait, érveit a világ leggazdagabb országának példájával – az Amerikai Egyesült Államok esetével igazolva, melynek az általános egyensúly elméleti megállapításai szerint feltétlenül tőkeigényes termékeket kellene importálnia, olyan termékeket tehát, amelyeknek előállításában elsősorban az a tényező vesz részt, amelyből nagy a bőség az Amerikai Egyesült Államokban, s ugyanakkor munkaigényes termékeket kellene exportálnia, olyan termékeket tehát, amelyeket az Amerikai Egyesült Államok csak a viszonylag szűkös tényező, vagyis a munkaerő intenzív felhasználásával állíthatna elő – s ez az ország mégis, éppen ellentétesen, munkaigényes termékeket szállít ki, és olyan termékeket vásárol külföldön, amelyeknek előállítása a tőke intenzív felhasználását követeli meg.

Ehhez hasonló eredményekre jutott M. Tatamoto és S. Ichimura²⁵ is, miután Japán példáján ellenőrizték Heckscher—Ohlin elméletét. Ichimura és Tatamoto arra a megállapításra jutottak, hogy Japán legfőbb gazdasági problémája a II. világháború utáni időszakban a lakosság expanziója, a tőkeigényes termékek kivitele és a munkaigényes termékek behozatala volt. Az Amerikai Egyesült Államokkal folytatott kereskedelmükben a kivitt mégis a munkaigényes, a behozatalt pedig a tőkeigényes termékek uralták.

India példáján Bharadway azt állapította meg, hogy India a munkaigényes termékek bevitelére és a tőkeigényes termékek kivitelére törekszik. Az Amerikai Egyesült Államokkal folyó kereskedelemben azonban India tőkeigényes termékeket szállított ki, és munkaigényes termékeket exportált.²⁶

Epyes empirikus kutatások mégis igazolták Heckscher—Ohlin elméletét. Így pl. Stolper és Roskamp a Német Demokratikus Köztársaság és a Kelet-európai országok közötti kereskedelem, az árucere struktúrájának összehasonlításával megállapította, hogy a Német Demokratikus Köztársaság tőkeigényes termékeket szállít ki, és munkaigényes termékeket exportál, ami Heckscher—Ohlin elméletét igazolja, hiszen a kelet-európai országok között az NDK viszonylag nagymennyiségű tőkével rendelkezik.

Leontief paradoxonának magyarázataként talán mégis figyelembe lehet venni azt a korrekciót, ami Samuelson és Ellsworth kiegészítő kuta-

tásaiból származik, melyek szerint „a nagymennyiségű munkaerővel rendelkező országok munkaigényes termékeket is exportálhatnak, ha olyan szintű reális jövedelmet érnek el, amelyen e termékek iránt rendkívül magas a jövedelmileg rugalmas kereslet”.²⁸

Végül megállapíthatjuk, hogy eltérően a külkereskedelem többi polgári elméletétől, az általános egyensúly ohlini elmélete a legtartalmasabb feleletet kínálta fel a külkereskedelmi impulzus eredetének kérdésére. Ez az elmélet ugyanis rámutatott mindazoknak a tényezőknél a kölcsönös összefüggéseire, amelyektől az árucserre létrejövetele függ. Így pl. megvilágította, hogy a kereslet és kínálat alakulásától függ, hogy mit és milyen áron termelnek az egyes országok a nemzetközi árucserre keretében. A termékek kínálata és kereslete viszont kihat a tényezők kínálatára és keresletére, ami azután visszahat a termelési tényező árára. Ezek az összefüggések tovább folytatódnak, s így végül is a termelési tényezők kínálata és kereslete határozza meg a termékek kínálatát és keresletét, vagyis alapjában véve: minden mindentől függ (all depends on all) – mondja Ohlin. Ezért, amikor a külkereskedelmi impulzus magyarázásáról van szó, ma sem tekinthetjük jelentéktelennek az általános egyensúly elmélete megállapításait.

7. MARX KÜLKERESKEDELMI KONCEPCIÓJA

Marx koncepciója a külkereskedelmi impulzusról időrendileg a XIX. század második felében alakult ki, abban az időszakban amikor „a polgári közgazdászok Ricardo koncepciójának kiegészítésével a komparatív előnyök elméletét megpróbálták azokhoz a változásokhoz idomítani, amelyeket a kapitalizmus modern formái vittek be a külkereskedelmi árucserébe”.²⁹

A tőkés termelési módot elemezve Marx valójában nem jutott el egy teljes egészét képező elmélet kialakításáig a külkereskedelmi impulzus eredetének jellegéről. Eltérően a tőkés termelési mód más gazdasági kategóriáitól, a külkereskedelem elemzését Marx csak részint érintette, csak bejelentette, hogy a tőkés termelési mód általános elemzésében a külkereskedelemmel, illetve a külkereskedelmi impulzus létrejövetelének jellegével is foglalkozni akar. Erre a megállapításra utalnak elsősorban azok az álláspontok, amelyeket Marx A politikai gazdaságtan bírálatához írt Előszavában fejtett ki, amelyben azt is jelezte, hogy milyen sorrendben kívánja elemzés alá venni a polgári gazdaság rendszerét.

Ez az általános terv így néz ki:³⁰

- a) A tőke,
- b) A földtulajdon,
- c) A bérmunka
- d) Az állam,
- e) A külkereskedelem,
- f) A világpiac.

Marx munkái alapján a kiadott és részint kiadatlan jegyzetek alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy habár különválasztotta egymástól a nemzetközi munkamegosztás, a nemzetközi árucseré, a kivitel és behozatal, a devizaárfolyam és a világpiac kérdéseit, a legfőbb kérdések, elsősorban is a tőkés temelési mód későbbi feldolgozásában részlegesen mégis érintette a nemzetközi gazdasági viszonyok szférájának kérdéseit is. Főművében *A tőkében* számos helyen találkozhatunk Marx nézeteivel a nemzetközi gazdasági viszonyok kérdéskörével kapcsolatban, s mindaz, amit főképpen a III. könyvében, a XIV., és a XXXV. és az L. fejezetben kifejtett nagyon sok kortársnak szolgált alapul annak „megmagyarázására”, hogy miképpen közelítette meg Marx a nemzetközi csere kérdését, s hogy miben látta indítékát a nemzetközi árucserének. Mint ezt figyelembe kell vennünk, amikor Marx magyarázatát vesszük elemzés alá a külkereskedelmi impulzusra vonatkozóan.

Marx nem adott teljes magyarázatot a külkereskedelmi impulzusra egyetlen helyen, s ezért nehéz és kockázatos a maga teljességében értékelni Marx nézeteit a külkereskedelemről. Bizonyos vélemények szerint³¹ Marx alapján véve megtartotta Ricardo koncepcióját a külkereskedelmi impulzusról, minthogy a következőket állította:

„A külkereskedelemben befektetett tőkék magasabb profitrátát érhetnek el, mert itt először is olyan árukkal konkurrálnak, amelyeket más országok kevésbé kedvező termelési feltételek között állítanak elő, úgyhogy a fejlettebb ország értékük felett adja el áruit, holott olcsóbban ad el, mint a vele konkurráló országok”.³²

A nemzetközi kereskedelem és termelés serkentése tehát összefüggésben van azokkal az egymástól eltérő feltételekkel, melyek között a termelés az egyes országokban végbemegy. Minthogy a gazdaságilag fejlettebb országokban kedvezőbbek a termelési feltételek – ennél fogva minden árucseré, ami a gazdaságilag fejletlen és a gazdaságilag fejlett országok között kialakul, feltétlenül inekvivalens alapon fejlődik ki.

Marx mellett a klasszikus polgári elméletben felfigyelt a külkereskedelmi impulzus jellegének statikus érzékelésére is, és rámutatott a dina-

mikus elemek bevitelének fontosságára a nemzetközi munkamegosztás és specializálódás vizsgálatába.

„Azt mondják nekünk például – írja Marx –, hogy a szabadkereskedelem olyan nemzetközi munkamegosztást fog életre hívni, amely minden ország számára természeti előnyeivel összhangban levő termelést szab majd meg.

Önök, Uraim, talán azt hiszik, hogy a kávé- és cukortermelés Nyugat-India természeti rendeltetése.

Két évszázaddal ezelőtt a természet, amely korántsem avatkozik bele a kereskedelembe, nem helyezte oda sem kávé-cserjét, sem cukornádat.

És talán egy fél évszázadba sem telik, s nem találnak ott többé sem kávé, sem cukrot, mert Kelet-India, olcsóbb termelésével, máris győzelmesen harcol Nyugat-Indiának ezen állítólagos természeti rendeltetése ellen. És ez a Nyugat-India, természeti adottságaival együtt már épp oly súlyos teher az angoloknak, mint a dakkai takácsok, akiknek szintén rendeltetésük volt az idők kezdetétől, hogy kézzel szöjjenek”.

Az előnyök ugyanis, amelyeket egy ország a világgazdaságban élvez, nem maradhatnak változatlanok. Módosulásukra egy egész sor tényező gyakorol befolyást. A viszonyok változására elsősorban is kihatnak a különféle tudományos és technológiai felfedezések, továbbá az újonnan felfedezett energiaforrások stb. Tény, hogy az erőteljes technológiai fejlődés hatására gazdaságilag számos ország továbbfejlődött, de ugyanakkor a technológiai forradalom vívmányait a gazdaságilag fejletlen országok aránytalanul kisebb mértékben vehetik igénybe.

És nemcsak erről van szó. Marx arra is rámutatott, hogy a klasszikus iskola által megfogalmazott szabadkereskedelem rendszere nagy lehetőséget ad a gazdaságilag fejletlen országok kizsákmányolására a gazdaságilag fejlett országok részétől. Nehezen fogadható el a szabadkereskedelem szószólóinak állítása, folytatja gondolatsorát Marx, amely szerint a szabadkereskedelem „olyan nemzetközi munkamegosztást fog életre hívni, amely minden ország számára természeti előnyeivel összhangban levő termelést szab majd meg”, s ez odavezet, hogy „megszűnnek a különbségek a fejlett és fejletlen országok között”.

„Ha a szabadkereskedők nem tudják megérteni, hogyan gazdagodhat egy ország a másik rovására, ezen nem csodálkozhatunk, hiszen ugyanezek az urak azt sem akarják megérteni, hogyan gazdagodhat egy országon belül egyik osztály a másik osztály rovására”.³⁴

Az egyik ország komparatív előnyei a másikkal szemben, vagyis a nemzetközi árucseréhez vezető indítékok, Marx szerint, oda vezethetők vissza, hogy az egyes országokban termékeként nem azonosak a termelési feltételek, ami a tőkés termelési módra való tekintettel végső soron a profitráta különbségében mutatkozik meg. Minthogy a profitráta a termelés egy bizonyos módjának és a termelési viszonyoknak az eredménye, ezért az országok közötti külkereskedelemben, a nem azonosan fejlett nemzetgazdaságokra építve, egyenlőtlen viszonyokat igyekeznek kialakítani. Termékeinek kicserélésével a nemzetközi kereskedelemben minden ország arra törekszik, hogy nagyobb társadalmi elismerést valósítson meg az egyénileg befektetett munka számára, annál, mint amilyen elismerést a haza piacon elérhetne. Ilyen cserefeltételek mellett a gazdaságilag fejlettebb országok vannak előnyben. „A kedvezőbb helyzetben levő ország a cserében több munkát kap vissza kevesebb munkáért” – mindja Marx.³⁵

Ha ugyanis elfogadjuk Vilfan interpretációját a külkereskedelmi impulzus marxi értelmezéséről, akkor ebből az következik, mondja Pertot, hogy „a gazdaságok közötti cserében a nagyobb nemzeti termelékenység úgy érvényesül, mint a munka nagyobb intenzitása mindaddig, amíg a termelékenyebb nemzet a konkurrencia által nem kényszerül arra, hogy saját árát magára az értékre csökkentse; mindaddig viszont, amíg a termelékenységi arányok folytán fenn lehet tartani az ár és az érték közötti különbséget, e különbség révén, a kialakult világpiacon ár közvetítésével a termelékenyebb gazdaság behajtja a többletet az adott alacsonyabb termelékenységű gazdaságoktól, legyenek azok fejlettek vagy fejletlenek.”³⁶ E tétel alapján ítélve azt mondhatjuk, hogy a külkereskedelmi impulzus magyarázatát éppen a munka termelékenységében észlelhető különbségek rejtik. A gazdaságilag fejletlen országok számára, amelyek a fejlett országokkal folytatott árucserében ma „több munkát adnak kevesebb munkáért”, az egyik legalapvetőbb cél, hogy munkájuk termelékenységével megközelítsék a gazdaságilag fejlett országok termelékenységének színvonalát, miáltal új alapokon kapcsolódhatnak be a nemzetközi munkamegosztásba, és egyenjogúan „osztozkodhatnak” azon a hasznon, amit a nemzetközi munkamegosztás és a specializáció hoz magával.

8. A KÜLKERESKEDELMI IMPULZUS DINAMIKUS MAGYARÁZATÁNAK ÚTJÁN

Hátra maradt végül, hogy az adott keretek között elmondjuk, melyek azok az okok, amelyek ma a nemzetközi kereskedelemhez vezetnek, és amelyek serkentőleg hatnak a nemzetközi munkamegosztásra és specializálódásra.

A komparatív előnyök klasszikus elméletének modern interpretációi ma jelentős helyet foglalnak el a közgazdasági irodalomban. A komparatív előnyök elméletének életrekeltését azzal magyarázzák, hogy a komparatív előnyök elméletének alkalmazása nem kíván elméleti alapot nyújtani a „gyarmati kereskedelem” fenntartásához, hanem arra keresi a választ, hogy miképpen jelölheti ki egy ország a maga termelését és kiviteli specializálódását valamely másik országgal szemben, amely megközelítőleg azonos fejlettségi szinten van. A komparatív előnyök elméletének modern változata egy sor másik tényezőt is figyelembe vesz. Ez a változat azonban a külkereskedelmi impulzus magyarázásában voltaképpen megtartotta a komparatív előnyök elmélete klasszikus változatának eszméjét és szellemét. Ezért, amikor ma a komparatív előnyökről beszélünk, szem előtt kell tartanunk, hogy ezen az elméleten belül olyan előnyökről van szó, amelyeknek serkenteniük kell a nemzetközi munkamegosztást és specializálódást az adott feltételek között. E feltételek közül kiemelkedik: 1) az államok kifejezett intervencionalista politikája; 2) a világpiac fogyatékoságai; 3) az egyes országok mind erőteljesebb regionális-gazdasági-politikai bezárkózása; és 4) a szakadék egyre erőteljesebb elmélyülése a gazdaságilag fejlett és a gazdaságilag fejletlen világrészek között.

Az 1960—1970-es időszakban egyre több tanulmány jelent meg, amelyekben magyarázatot próbáltak adni a külkereskedelmi impulzus jellegére a mai feltételek között, amikor „egyidejűleg létezik egy általános világgazdaság és egy általános világpiac, de ugyanakkor a világgazdaság és a világpiac kétféle világgazdasági és világpiaci rendszerből áll, amelyek között meghatározott kapcsolatok állnak fenn. Mind a két rendszernek megvan a maga nemzetközi munkamegosztási és piaci viszonyrendszere, de ugyanakkor a két rendszer között is létezik nemzetközi munkamegosztás és piaci viszonyrendszer”.³⁷

Éppen ezért a közgazdászok közül ma egyre többen kísérik meg a komparatív előnyök elméletének átfogalmazását, olyan tartalommal, ami lényegesen eltérne a nemzetközi kereskedelem klasszikus elméletétől. Már Heckscher is megpróbált egyes dinamikus elemeket bevinni a komparatív előnyök klasszikus sémájának keretébe, B. Ohlin pedig még

részletesebben feldolgozta a komparatív előnyök korszerű változatát. És annak ellenére, hogy a nemzetközi kereskedelem elméletének Heckscher—Ohlin-féle változatát sokféle bírálat érte, mégis azt mondhatjuk, hogy van valami ésszerűség a probléma ilyen megközelítésében, hiszen ez a változat abból a feltevésből indul ki, hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében egy ország arra a kiviteli termelésre specializálja magát, amelyhez nagy mennyiségű olyan termelési tényező kell, amivel az ország viszonylag bőven el van látva, míg a behozatalnál ellentétes a helyzet, az ország ugyanis olyan termékek behozatalára törekszik, amelyeknek előállításához az országon belül nincsenek meg kielégítő mennyiségben a szükséges termelési tényezők.

Heckschernek és Ohlinnak ezeket az állításait, saját empirikus kutatásai útján Leontief később ugyan megkérdőjelezte, ez az elmélet azonban még így is teljesebb magyarázatot adott a külkereskedelmi impulzusra, mint a komparatív előnyök hagyományos elmélete.

Jelentősen hozzájárult a nemzetközi kereskedelem új elméletének kidolgozásához, a külkereskedelmi impulzus korszerű megvilágításához Hla Myint. Tanulmányában³⁸ rámutatott egy eddig még felhasználatlan idézetre Smith: A nemzetek gazdagsága című művéből,³⁹ miáltal új elemeket vitt be abba a törekvésbe, hogy egy elfogadhatóbb változatot dolgozzunk ki a külkereskedelmi impulzus korszerű megvilágítására.

Az idézet értelme abból áll, hogy a nemzetközi kereskedelem kibővíti a belföldi piacot, s lehetővé teszi az országnak, hogy a maga termékfölslegét, illetve a maga termelési tényezőinek többletét a világpiacra irányítsa. Ily módon a külkereskedelem olyan nemzetközi munkamegosztást és specializálódást ösztönöz, ami lehetővé teszi a termelési kapacitások hatékonyabb kihasználását egy-egy országban. Ennek megfelelően a munka termelékenysége egy-egy országban egyre magasabb fokon megközelíti a más országokban elért termelékenységi szintet. Ilyenformán a nemzetközi árucserének az az oka, hogy az egyik országban árufölslegek ha'mozódnak fel, a másokban pedig hiány mutatkozik ugyanilyen árucikkekben. A piac ily módon való bővítésével a nemzetközi kereskedelem előbbre viszi a nemzetközi munkamegosztást és az erre alapozódó specializálódást, ami nagy ösztönzést nyújt a munka termelékenységének növeléséhez az országon belül. Az országok közötti árucserének a termelékenységi szintkülönbségek is indítékát képezik. Ezek a különbségek a munka termelékenységében arra ösztönzik a hátrányos helyzetben levő országot, hogy gyorsabban változtasson a technológiai eljárásokon, kiváltképpen a kivitelre szánt termelés tekintetében, ami egészében nézve lendületet ad az egész ország gyorsabb gazdasági fejlődéséhez.

E koncepció szerint továbbá a külkereskedelem megszünteti a hazai piac szűkösségének következményeit, illetve elősegíti, hogy egy adott

pillanatban az ország kiegészíthesse saját termelési kapacitásait. A nemzetközi kereskedelem mindkét esetben ösztönzi a munka termelékenységének további növekedését, a nemzetközi munkamegosztást és a specializációt. Ilyen alapon fogalmazták meg a nemzetközi kereskedelem úgynevezett *produktivista* elméletét. E szerint a kivitelre szánt termelést a hazai fogyasztásra szánt termelés elkerülhetetlen csökkentése nélkül is növelni lehet. Ez az elmélet abból indul ki, hogy az országnak (kiváltképpen a gazdaságilag nem eléggé fejlett országnak), mielőtt megjelenik a világpiacon, kihasználatlan kapacitásai vannak.⁴⁰ A munka termelékenységének fokozása elősegíti az össztermelés növelését, mint ahogyan az új termelési kapacitások kiépítése is befolyást gyakorol a termelés növekedésére, ha a munka termelékenysége nem is változik. A munka termelékenysége egy országon belül a külföldi konkurrencia nyomására is gyorsabban növekedhet, miáltal a nemzetközi kereskedelem olyan követeléseket állít az adott ország gazdasága elé, hogy hatékonyabban és teljesebb mértékben hasznosítsa termelési kapacitásait.

A komparatív előnyök, amelyekre egy ország a termelés valamely válfajában szert tesz, állandó változásoknak vannak kitéve. Az előnyök megszerzése és elvesztése elsősorban attól függ, hogy az ország gazdasága milyen arányban fejlődik a világ más részeihez viszonyítva. Emellett egy nyitott gazdaságban erőteljesebben kifejezésre jutnak a hazai és a világgazdaság komplementáris elemei. Ilyen feltételek között a komparatív előnyök megszerzésére a világgazdaságban nagy mértékben kihat az is, hogy egy ország milyen mértékben képes transzformálni saját gazdasági struktúráját, vagyis hogy milyen gyorsan tud áttérni valamely árucikk termelésére, s hogy képes-e feladni azt a termelést, amelyben már elveszítette viszonylagos előnyeit a világpiacon.

Meg kell még említenünk, hogy amikor ma a komparatív előnyökről beszélünk, akkor voltaképpen valamely meghatározott termékek komparatív költségeit, illetve komparatív árait hasonlítjuk össze. A komparatív költségek csak akkor lehetnek komparatívák, ha egyúttal komparábilisak is.⁴¹ A konvertibilis és nem konvertibilis valuták létezésének feltételei között, és az adott árfolyamok mellett, amelyek vagy leértékelőek, vagy felértékelőek, ami ma gyakoribb eset, valamint az egyes nemzetgazdasági hatóintézkedések különbözősége folytán az árviszonyok összehasonlítása – avégett, hogy meghatározzuk, léteznek-e vagy nem léteznek komparatív előnyök bizonyos termékek tekintetében – aligha lehet ajánlatos kritériuma a komparatív előnyök felbecsülésének és kvantifikálásának, akár arról van szó, hogy egy országon belül meg kell határozni a termelési irányzatot egy-egy gazdasági ágazat számára, akár pedig arról, hogy az egész ország számára ki kell dolgozni a gazdasági fejlődés stratégiáját.

A komparatív előnyöket nem úgy kell felfogni, hogy a hazai termelési költségek nem lehetnek magasabbak a külföldiekénél, hanem hogy a költségek aránya kedvező legyen egy meghatározott termék előállításában. Ezért a komparatív előnyök struktúrájának változása sarkalatos pontját képezi a hazai gazdaságpolitikának, kiváltképpen akkor, amikor a hazai gazdaság fejlesztési stratégiájának megválasztására, sokkal inkább, mint valaha, a gazdaságilag fejlett országok gazdasági-politikai lépései is kihatnak.

A nemzetközi munkamegosztás elméletének egyik-másik korszerű interpretációja és megfogalmazási kísérlete, amelyeket ebben a munkánkban megemlítettünk, hozzájárulhat mindazoknak a releváns körülményeknek a jobb áttekintéséhez, amelyek jelentőséggel bírnak valamely gazdaságra vagy tevékenységre nézve, de épp így a kiviteli irányzatok stratégiájának megválasztásához is, illetve a prioritások meghatározásához a gazdaság továbbfejlesztése érdekében. A komparatív előnyökre alapozódó kereskedelem útján való fejlődés nem lehet az egyetlen és a legfontosabb kritérium, amikor egy gazdaság bekapcsolódik a nemzetközi munkamegosztásba, kiváltképpen pedig amikor egy gazdaságilag fejletlen országnak a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásáról van szó.

Jegyzetek

1 Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. (Legutóbb *A nemzetek gazdagsága* címmel fordították le magyarra.)

2 John Parke Young: *The International Economy*. The Ronald Press Company, New York 1963. 208. oldal.

3 Adam Smith említett műve. Random House, Inc. New York 1937. 424. old.

4 Smith a természetes előnyök közé sorolja a legkülönbélebb természetes segélyforrásokat és a kedvező éghajlati viszonyokat, mert „amíg egy ország rendelkezik ilyen előnyökkel, más ország pedig nem, ennek a másíknak mindig kifizetődőbb lesz vásárolni az előbbtől, mintsem előállítani”, a szerzett előnyök pedig a társadalmi munkamegosztás és specializálódás jótéteményei, mert ahogyan Smith mondja: „az előny, amit az egyik kisiparos élvez a szomszédjával szemben, aki más foglalkozást űz, csupán szerzett, de rájuk mégis kölcsönös előnyök származnak, ha egymástól vásárolnak, nem pedig előállítani próbálják azt, ami nem tartozik saját munkakörükbe”. (Uo., 426. oldal)

5 David Ricardo: *The Principles of Political Economy and Taxation*. Everyman's Library. London 1965. 82. oldal.

„Egyszerűsítve a kérdést, feltevésem szerint a két ország közötti kereskedelem két termékre korlátozódik – borra és szövetre; de jól ismert, hogy a kiviteli és behozatali listákon nagyon sok és különböző árucikk szerepel”. (Uo. 87. oldal)

6 Portugália egy meghatározott mennyiségű bort 80, Anglia pedig 120 nap alatt állít

elő, egy bizonyos mennyiségű szövetet pedig Portugália 90, míg Anglia 100 nap alatt gyárt le. A különbség a termelékenységben, amelyet a T/Q aránya fejez ki, mind a két termék, a bor és a szövet esetében is szemmel látható.

7 Ricardo említett műve. 82. oldal.

8 Uo. 83. oldal

9 John Stuart Mill: The Principles of Political Economy. XVII. fejezet.

10 Frank William Taussig: International Trade. The Macmillan Company. New York 1927. 62. oldal.

11 Uo. 65—66. oldal.

12 Lásd az empirikus kutatások eredményeit a következő műben: W. Leontief: Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-examined- Proceedings of the American Philosophical Society. 1953 szeptembere.

13 P.T. Ellsworth: The International Economy. The Macmillan Company. New York 1958. 67. oldal.

14 Gottfried Haberler: The Theory of International Trade. The Macmillan Company, New York, 1936 175. oldal.

15 Žarko Mrkušić: Međunarodna trgovina – teorija i politika. Privredno finansijski vodič. Beograd 1971. 67. oldal.

16 Bertil Ohlin: Interregional and International Trade. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1933.

17 Eközben eltekintünk azoktól a változásoktól, amelyek a tényezők használatának struktúrájában következnek be az új technológiai eljárások alkalmazásával.

18 Lásd Bertil Ohlin említett művét. 35. oldal.

19 Uo. 35. oldal.

20 Uo. 16. oldal

21 Mrkušić említett műve. 74. oldal

22 Itt általában azokról a polgári elméletekről van szó, amelyekről e munkánkban említést tettünk.

23 A századfordulóról van szó. „A szabadkereskedelem szószólói akkoriban az angol klasszikus iskolához tartoztak, míg ugyanakkor Németországban, Franciaországban és az USA-ban a protekcionizmus eszméje jutott túlsúlyba” (A.B. Frumkin: A nemzetközi gazdasági viszonyok mai polgári elméleteinek bírálata. Moszkva 1964. 17. oldal).

24 W. Leontief: Domestic Production and Foreign Trade. Proceedings of the American Philosophical Society. 1953 szeptembere.

25 M. Tatemoto and S. Ichimura: Factor Proportions and Foreign Trade: The Case of Japan –, Review of Economics and Statistica. 1959 november.

26 R. Bharadway: Structural Basis for India's Foreign Trade. Bombay, 1962. Indian Economic Journal. 1962 október.

27 W. Stolper and K. Roskamp: Input – Output Table for East Germany with Applications to Foreign Trade. Bulletin of the Oxford Institute of Statistica. 1961 november.

28 Lásd Žarko Mrkušić említett művét. 81. oldal.

29 Dr. Vladimir Pertot: Ekonomika međunarodne razmene u uslovima intervencionizma. Informator. Zágráb 1967. 76. oldal.

30 Marx Károly: Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatahoz”. Marx-Engels: Válogatott művek. I. köt. Budapest 1949. 338. old.

31 Lásd dr. Jože Vilfan: Teze o Marksovom shvatanju spoljne trgovine i svetskog tržišta s posebnim obzirom na valutarni kurs. Ljubljana 1961.

32 Marx Károly: A tőke. III. könyv. Budapest 1967. 245. old.

33 Marx Károly: Beszéd a szabadkereskedelem kérdéseiről. Marx-Engels művei. 4. kötet. Budapest 1959. 433—434. oldal.

34 Uo. 434. oldal.

35 Marx: A tőke. III. könyv. Budapest 1967. 246. oldal.

36 V. Pertot említett műve. 80. oldal.

37 Mrkušić említett műve. 127. oldal.

38 Hla Myint: The Clasical Theory of International Trade and Underdeveloped Countries, Readings in International Economica, George Allen and Unwin, Ltd. London 1968.

39 Adam Smith: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.

40 A produktivista elmélet megállapításai a Haberler által kidolgozott szupsztitúciós költségek elméletét támadják, hiszen ennek az elméletnek az egyik megállapítása így hangzik: az egyik termék előállítását csak egy másik termelés kárára lehet elérni – a kivitelt pedig a hazai piacra való termelés kárára. E tekintetben figyelembe kell vennünk, hogy Haberler a kapacitások teljes kihasználtságából indult ki – tehát számára nem létezett kihasználatlan kapacitás.

41 Dr. Žarko Mrkušić: O komparativnim troškovima kao kriterijumu za uključivanje jedne privrede u međunarodnu podelu rada. Ekonomist, 68/1. 34. oldal.

Rezime

Pregled i analitički osvrt na teorije međunarodne trgovine

U radu se razmatra problematika spoljnotrgovinskog impulsa sa gledišta klasične, neoklasične i savremene teorije međunarodne trgovine, zatim kritički osvrt na problematiku spoljnotrgovinskog impulsa u građanskoj teoriji međunarodne trgovine, Marksovo shvatanje svetske trgovine, i na kraju, noviji pokušaji dinamičkog objašnjenja spoljnotrgovinskog impulsa u savremenim uslovima.

U pregledu klasične teorije međunarodne trgovine razmatrali smo teoriju apsolutnih troškova (Adam Smith), teoriju komparativnih prednosti (David Ricardo), kao i modifikaciju teorije komparativnih prednosti koju je učinio J.S. Mill. U pregledu neoklasične teorije međunarodne trgovine zadržali smo se na razmatranju gledišta F. Taussiga i J. Vínera. U pregledu savremene teorije međunarodne trgovine razmatrana je teorija troškova supstitucije (Gotfrid Haberler) i teorija opšte ravnoteže (Bertil Ohlin).

U kritičkom osvrtu na problematiku spoljnotrgovinskog impulsa u građanskoj teoriji spoljne trgovine razmotrili smo istorijske uslove nastajanja ovih teorija, njihovo statičko objašnjenje spoljnotrgovinskog impulsa kao i uticaj koji je na ekonomiste sve do naših dana učinila klasična teorija komparativnih prednosti. Nadalje, razmotrili smo i empirijske verifikacije teorije međunarodne trgovine što su ih u svojim radovima dali W. Leontief, M. Tatemoto i S. Ichimura, R. Bharadway, W. Stolper i K. Roskamp.

Marksova shvatanja spoljne trgovine razmatrali smo polazeći od njegovih stavova izraženih u prilogu kritike političke ekonomije, Kapitalu i Bedi filozofije (Govor o pitanju slobodne trgovine). Na kraju smo dali pregled pokušaja dinamičkog objašnjenja spoljnotrgovinskog impulsa u uslovima naglašene intervencionističke uloge države u međunarodnim ekonomskim odnosima, imperfektnog svetskog tržišta, sve izraženi-

jih tendencija regionalno-ekonomsko-političkog grupisanja pojedinih zemalja u svetu, kao i u uslovima sve jačeg produbljanja jaza između privredno razvijenih i privredno nerazvijenih zemalja.

Summary

Review and analytical survey of the theories of international trade

This paper discusses the problems of foreign trade impulses from the viewpoint of the classic, neoclassic and contemporary theory of international trade; in addition it gives a critical survey of the problem of foreign trade impulse in the bourgeois theory of international trade and Marx's comprehension of world trade. Finally the author considers recent endeavours in explaining the foreign trade impulse in a dynamic way under modern conditions.

In his review of the classic theory of international trade the author has discussed the theory of absolute advantage (Adam Smith), the theory of comparative advantage (David Ricardo) as well as the modification of the theory of comparative advantage done by J.S. Mill. In his review of the neoclassic theory of international trade the author has confined himself to the discussion of the point of view of F. Taussing and J. Viner. In his review of the contemporary theory of international trade the author has discussed the theory of cost substitution (Gottfried Haberler) and the theory of general equilibrium (Bertil Ohlin).

In his critical review of the problems of foreign trade impulse in the bourgeois theory of foreign trade the author discusses the historical conditions of emergence of these theories, their statical explanation of the foreign trade impulse as well as the impact of the classical theory of comparative advantages on the economists up to the present day. Furtheron, the paper deals with the empirical verifications of the theory of international trade as given by W. Leontief, M. Tatemoto, S. Ishimura, R. Bharadway, W. Stoper and K. Roskamp.

Marx's comprehensions of foreign trade were considered departing from his positions expressed in *Capital* and the *Poverty of Philosophy* (his *Speech on Free Trade*).

Closing his paper the author gives a review of attempts to explain the foreign trade impulses in a dynamic way under the circumstances of an emphasized interventional role of the state in international economic relationships, then under the circumstances of an imperfect world market, under ever more outspoken tendencies of regional-economic-political grouping of single countries in the world and under circumstances of an ever stronger deepening gap between economically developed and underdeveloped countries.

A contribution to the critique of Political economy,